

Koncept socijalne isključenosti

Zoran Šućur
Fakultet za defektologiju
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni članak
UDK 316.344.7
Priljeno: listopad 1995.

Rad se bavi konceptom socijalne isključenosti i njegovom ulogom u socijalnoj politici razvijenih europskih zemalja. Dok je ovaj koncept postao sastavni dio rječnika znanstvenika i političara u većini europskih zemalja, dotle je u nas gotovo nepoznat. Analiziran je socijalno-povijesni i nacionalni kontekst u kojem se javlja termin socijalne isključenosti. Isto tako, autor ukazuje na poteškoće prilikom definiranja socijalne isključenosti (zbog njezine višedimenzionalnosti, razine pristupa, nejasnosti pojmova), ali i na pokušaj da se različita značenja isključenosti analiziraju preko triju paradigmi: solidarnosti, specijalizacije i monopola. U radu su dotaknute i neke mjere "uključivanja" onih koji su isključeni iz društva.

Uvod

Svaka se znanstvena disciplina koristi određenom terminologijom u objašnjavanju svoga predmeta. Eksplikativna moć terminologije ovisi o njezinoj izgrađenosti i preciznosti. U području društvenih znanosti željenu preciznost termina nije lako postići, među ostalima i zbog njihovog višeznačnog korištenja u svakodnevnom i političkom govoru. Postojeći termini mogu s vremenom sužavati ili proširivati svoja značenja. Međutim, promjene u društvenoj stvarnosti uvjetuju i nastajanje potpuno novih termina, koji postupno prelaze granice društvenih disciplina ili granice jezičnih područja u kojima su nastali. Takav je slučaj i s terminom *socijalne isključenosti* (exclusion sociale).

Isključenost se u zadnje vrijeme pojavljuje kao tema koja privlači, u velikoj mjeri, pažnju znanstvenika, ali i političara. Štoviše, neki autori smatraju da je socijalna isključenost postala "glavni socijalni problem našeg vremena" (prema Castello, 1994:614) te da se radi o problemu koji kvantitativno i kvalitativno sve više dobiva na težini. Od početka devedesetih, javnosti su upućivane brojne reakcije i apeli, kad je riječ o ovom problemu, različitih komisija i odbora, poglavito europskih država i europskih asocijacija. To se posebice odnosi na Europsku uniju, koja u borbi protiv socijalne isključenosti vidi važnu komponentu jedinstvene europske socijalne politike (Livre vert..., 1993). U tom se smislu može reći da je is-

ključenost već sada postala sastavni dio rječnika socijalne politike suvremenih društava i da igra značajnu ulogu ne samo na teorijskoj nego i na operativnoj razini.

U našim znanstvenim i političkim raspravama koncept socijalne isključenosti gotovo i nije prisutan, osim u malobrojnim radovima koji analiziraju socijalne probleme navlastite Europi (npr. Puljiz, Bežovan, 1994). Međutim, vjerojatno je da će budući socijalni razvoj Hrvatske morati uzeti u obzir i kategoriju "isključenih".

Socijalna isključenost: povijesni osvrt

Nakon intenzivnog ekonomskog rasta u prva tri desetljeća poslije II. svjetskog rata razvijene kapitalističke zemlje bile su od 70-ih godina, zbog niza razloga, podvrgnute procesu dubokog ekonomskog restrukturiranja. Ekonomska recesija te tehnološke i druge promjene dovele su do širenja starih ili pojave novih socijalnih problema. Sve je veći broj ljudi koji osjećaju nesigurnost, ovisno o raznim državnim ili nedržavnim programima pomoći ili su bez ikakvog oblika socijalne zaštite. U zemljama Europske unije, u 1994. godini, 50 milijuna ljudi živjelo je ispod linije siromaštva (koja je definirana kao 50% prosječnog nacionalnog dohotka), 16 milijuna ili 10.5% radne snage službeno se vodilo kao nezaposleno, s tim da je više od polovice bilo nezaposleno preko jedne godine (Silver, 1994:531). Nastali socijalni problemi doveli su, s jedne strane, u

pitanje dosadašnje funkcioniranje države blagostanja, a s druge su strane uvjetovali pojavu novih termina i koncepata, među koje treba svakako ubrojiti koncepte *potklase, novog siromaštva i socijalne isključenosti*.

Pojam socijalne isključenosti poglavito je vezan za Francusku i francusko govorno područje, gdje igra značajnu ulogu u sociološkim raspravama, političkom govoru i državnom intervencionizmu. Još šezdesetih godina u Francuskoj političari, novinari, ali i znanstvenici upotrebljavaju termin *isključeni* (*les exclus*) označavajući njime u prvom redu siromašne društvene grupe i slojeve. Međutim; taj termin postaje predmet rasprava osobito u osamdesetim godinama i otad se stalno redefinira kako bi obuhvatio nove socijalne skupine i probleme. Sam izraz *isključeni* pripisuje se Reneu Lenoiru (1976), koji je sedamdesetih godina bio državni tajnik za društvene poslove u Chiracovoj vladi. On je smatrao da isključeni (ili kako ih on još naziva: *druga Francuska*) čine do 1/10 francuskog stanovništva, a među njih je ubrajao sljedeće kategorije: mentalno retardirane, *fizički neprilagođene* (hendikepirane i invalide) i *socijalno neprilagođene* (zlostavljaju djecu, ovisnike, delinkvente, nezaposlene i osobe s nedovoljnim prihodima, psihijatrijske bolesnike, alkoholičare, ljude sklone samoubojstvu, marginalne i asocijalne osobe) (Lenoir, 1976:10-16,161-164). Sve su te osobe i grupacije socijalno nezaštićene.

U sedamdesetim godinama isključenost pobuđuje pažnju i kod francuske ljevice, koja počinje razlikovati objektivnu i subjektivnu isključenost. Subjektivna isključenost je podrazumijevala alijenaciju i gubitak osobne autonomije u razvijenom kapitalističkom društvu. Vrlo fleksibilni kriteriji subjektivne isključenosti dopuštali su da se isključenost mogla zapravo primijeniti na svaku osobu ili grupu. Međutim, usprkos ideološkoj upotrebi tog termina, isključenost se u sedamdesetim mogla sasvim nedvosmisleno primijeniti na one koji nisu sudjelovali u ekonomskom rastu i razvoju. Tako se u tom razdoblju u isključene ubrajaju, prije svega, oni koje je ekonomski rast "zaboravio".

U ranim osamdesetim sve se češće u političkim govorima koristi termin *uključivanja* (*insertion*), čime se naglasak prebacuje s hendikepiranih osoba na mlade ljude koji su napustili školu, a da nisu stekli adekvatne kvali-

fikacije za dobivanje posla. Tako je francuska država kroz duže razdoblje pokušavala uvesti razne programe uključivanja kako bi pomogla ovim mladim ljudima. S druge strane, popularizaciji termina isključenosti su svakako pridonijele političke borbe u drugoj polovici osamdesetih. Kad je desna i komunistička opozicija počela optuživati socijalističku vladu za rast nezaposlenosti i za pojavu *novog siromaštva*, vlada je posegnula za terminom *isključenosti*, koji se nije odnosio samo na rast dugotrajne i cikličke nezaposlenosti, nego i na rastuću nestabilnost socijalnih veza. Time fenomen isključenosti dobiva, osim materijalne, duhovnu i simboličku dimenziju. Upravo tu drugu dimenziju isključenosti naglašava francuska Komisija za opće planiranje kada ističe da je država odgovorna za jačanje socijalne kohezije te da borba protiv isključenosti zahtijeva novu koncepciju socijalne pravde, različitu od one u poslijeratnom razdoblju. U tom se smjeru traži od države blagostanja redefiniranje građanskog statusa kako bi se pomirila "tradicija solidarnosti s rastom individualizma" (Silver, 1994:533).

Na kraju, pojam isključenosti obuhvatio je i niz problema vezanih za nacionalno-političku i prostornu dimenziju. U isključene se svrstavaju razne skupine imigranata, etničke i rasne grupe, čija su prava na neki način ograničena. S prostornog aspekta u isključene se ubrajaju sve više i stanovnici perifernih gradskih četvrti (urbana isključenost), poglavito nakon porasta nasilja upravo u tim dijelovima grada.

Iz Francuske se rasprava o isključenosti vrlo brzo proširila i na ostale europske zemlje. Europska unija je objavila nekoliko rezolucija i dokumenata u kojima reagira na problem socijalne isključenosti. Savjet ministara za društvene poslove ondašnje Europske zajednice obznanio je 1989. rezoluciju za borbu protiv socijalne isključenosti, te za poticanje integracije i stvaranje "Europe solidarnosti". U jednom svom dokumentu iz 1993. godine (*Livre vert...*) Europska komisija naglašava strukturalnu prirodu procesa koji isključuje dio populacije iz ekonomskog i socijalnog napretka. "Radi se o problemu nejednakosti ne samo između onih koji su na vrhu i na dnu socijalne ljestvice, nego isto tako između onih koji imaju mjesto u društvu i onih koji su iz njega isključeni" (*Livre vert...*, 1993:20). Isto tako, Eu-

ropska komisija u prošloj godini poziva na borbu protiv isključenosti i "siromaštva koje toliko ponižava muškarca i ženu u dualizira društvo" (Silver, 1994:535). UN također u svojim posljednjim rezolucijama ističu problem socijalne isključenosti, uz probleme siromaštva i nezaposlenosti (Izvešće Svjetskog samita..., 1995:5). Većina europskih zemalja stvara institucije za borbu protiv socijalne isključenosti. Termin socijalne isključenosti prisutan je i u govorima američkih političara, prije svega, kad je riječ o unutrašnjim problemima gradova.

Uzroci i posljedice socijalne isključenosti

Treba istaknuti da socijalna isključenost nije sinonim za nedovoljne prihode, već ona podrazumijeva općenito nesudjelovanje u društvenom životu, tj. očituje se u sferama stanovanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, pristupa različitim uslugama itd. Dakle, isključeni ne samo da su marginalni u odnosu na tržište rada već su i neintegrirani u šire društvo. Isključenost dotiče ne samo pojedince, koji prolaze kroz individualne životne neuspjehe, nego i socijalne grupacije, u ruralnom ili urbanom okruženju, koje su žrtve diskriminacije, segregacije ili slabljenja tradicionalnih oblika društvenih odnosa.

Sami uzroci isključenosti su višestruki, a treba ih tražiti u dugotrajnoj nezaposlenosti, posljedicama industrijskih promjena na nekvalificirani rad, razvoju obiteljskih struktura i slabljenju odnosno raspadanju tradicionalnih oblika solidarnosti, narastajućem individualizmu, slabljenju tradicionalnih zastupničkih institucija, a posebno u nedopuštenoj i skrivenoj imigraciji te premještanju stanovništva (Livre vert..., 1993:21). Velik dio tih fenomena povezan je i s tradicionalnim oblicima siromaštva.

Očito je da takva situacija isključenosti povećava vjerojatnost za različite vrste rizika, a poglavito rizika da isključeni pojedinci ili grupe svoju posljednju šansu vide u asocijalnom ili devijantnom ponašanju (drogi, nasilju, kriminalu ili drugim oblicima devijacija). Nesigurnost, koja proizlazi iz isključenosti, proizvodi strah od budućnosti, a taj strah nerijetko može voditi povlačenju ili postati pogodno tlo za ksenofobiju, rasizam te politički i socijalni ekstremizam.

Problemi definiranja socijalne isključenosti

Iz historijata termina socijalne isključenosti proizlazi da je nju vrlo teško jednoznačno i jednostavno definirati. Bez sumnje, pojam socijalne isključenosti izgleda maglovit i nejasan te ispunjen brojnim ekonomskim, socijalnim, političkim i kulturnim značenjima i dimenzijama. Ponekad se čini da je koncept socijalne isključenosti toliko širok da bismo u nj mogli uključiti i "ljutnju nekoga tko ne može dobiti sve što želi". Kako neki ističu, isključenost je postala metafora za "društvenu polifoniju postmodernog društva" (Silver, 1994: 533). Višeznačnosti i nejasnosti tog termina pridonosi i njegovo preklapanje s nizom već postojećih pojmova, kao što su siromaštvo, nejednakost, diskriminacija i slično. Zatim, sam pojam socijalne isključenosti definira se preko niza isto tako nejasnih pojmova marginalnosti, sporednosti, zatvorenosti, deprivacije, oskudice itd. Različiti ideološki i nacionalni konteksti također utječu na pojavu brojnih konotacija tog pojma. Konačno, isključenost se može promatrati na makrosociološkoj i mikrosociološkoj razini. Makrosociološki pristup gleda isključenost ponajprije kroz krizu zapošljavanja, nedjelotvornu imigraciju ili kroz krizu integralnih socijalnih institucija, naglašavajući pritom fenomene kao što su: modernost, kozmopolitizam, individualizam, globalno tržište rada, tehnološke inovacije. Mikrosociološki pristup promatra isključenost kao krizu solidarnosti unutar zajednice i kao krizu socijalne regulacije, ističući u prvi plan pojave asimilacije, silazne mobilnosti i socijalne izolacije. Prema tome, očito je da se socijalna isključenost, zbog svoje multidimenzionalnosti, može definirati na mnogo načina.

Ne treba brkati socijalnu diferencijaciju i isključenost. Isključenost može nastati na osnovi bilo kakve razlike, ali stupanj u kojem određena razlika proizvodi isključenost ovisi o propusnosti granica, slobodnom izboru članstva i o tome je li razlika povezana s kakvim povlasticama.

Socijalna se isključenost na teorijskoj razini uglavnom definira u odnosu prema društvenim vezama, socijalnim pravima, ili se uspoređuje s konceptima nejednakosti i dualizma.

Martine Xiberras definira isključenost kao rezultat postupnog kidanja spona (socijalnih, simboličkih, ekonomskih i institucionalnih),

koje povezuju pojedinca s društvom. Odmah se postavlja pitanje koje su društvene veze značajnije s aspekta socijalne isključenosti. Jedan broj autora i studija vidi u radu, odnosno zapošljavanju središnju socijalnu vezu i glavnog čimbenika socijalne kohezije u uvjetima kad je društvo suočeno s krizom "civilizacije rada". Ako rad/zaposlenost ne igra više integrativnu ulogu u sve većem dijelu populacije, onda je potrebno uspostaviti socijalnu povezanost na osnovi drugih mehanizama socijalizacije.

Drugo shvaćanje socijalne isključenosti ima u osnovi širi koncept građanskog statusa, koji je definiran preko odgovarajućih prava i obveza. Polazeći od Marshallovog razlikovanja prava-sloboda, participativnih prava i socijalnih prava, socijalna bi isključenost implicirala uskraćivanje ili neostvarivanje socijalnih prava u odnosu prema zapošljavanju, stanovanju, zdravstvenoj zaštiti i sl. Građanska i politička prava se uzimaju u obzir samo ako su izravno povezana s analizom socijalne isključenosti. Međutim, problem je što socijalna prava nisu ista u različitim državama i što se u nekim državama ta prava vrlo brzo mijenjaju u skladu s političkim promjenama. Zato ovo shvaćanje socijalne isključenosti rezultira nizom poteškoća u komparativnom pristupu.

Jedan broj autora ne definira teorijski socijalnu isključenost, nego je zaokupljen pitanjem prelaska iz situacija koje su definirane konceptom nejednakosti prema situacijama koje su definirane konceptom isključenosti. U tom smislu neki smatraju da je isključenost najgori, ekstremni oblik nejednakosti, dok drugi smatraju da su koncepti nejednakosti i isključenosti utemeljeni na različitim socijalnim principima.

Koncept dualizma dosada se isključivo primjenjivao na društva trećeg svijeta. Međutim, neki autori govore o dualizaciji suvremenih društava na isključene i ostali dio društva. Društvo se cijepa na dva svijeta, koji se međusobno udaljavaju i razvijaju svaki svojim tempom. No, Robert Castel odbacuje koncept dualizma, razlikujući tri zone organizacije i socijalne kohezije: zonu integracije, zonu ranjivosti (koju karakterizira nesigurnost zaposlenja i krhka srodnička podrška) te zonu isključenosti. Prema njemu, strateška je zona ranjivosti, koja proizvodi ekstremnu situaciju na svojim granicama. Zona ranjivosti je ta u kojoj

se socijalne veze postupno raspadaju prije nego što potpuno puknu.

Iz različitih shvaćanja i definicija isključenosti sasvim jasno proizlazi da će pojedini autori u isključene svrstavati vrlo raznorodne kategorije osoba.

Tako T. Fridberg u socijalno isključene ubraja "one koji su više nego privremeno nesposobni pribavljati sredstva za život i brinuti se o sebi na društveno prihvatljiv način" (prema Abrahamson, 1994:12-13). U tom smislu on u isključene uvrštava: djecu s ulice, ovisnike, kriminalce, beskućnike, mentalno bolesne, ljude u osobnoj krizi ili žrtve nasilja, skupine među rano umirovljenim osobama, skupine među dugotrajnim korisnicima socijalne pomoći i skupine među izbjeglicama i migrantima.

U cjelini, istraživačke studije o socijalno isključenima usmjerene su na sljedeće socijalne kategorije: osobe s dugotrajnom nezaposlenošću, pojedince zaposlene u nesigurnim i nekvalificiranim poslovima (osobito starije radnike i one koji su nezaštićeni tržišnim pravilima), slabo plaćene i siromašne osobe, osobe koje ne posjeduju zemljište, nekvalificirane, nepismene, pojedince koji su prekinuli školovanje, mentalno i fizički hendikepirane i nesposobne, ovisnike, delinkvente, zatvorenike i osobe s kriminalnom prošalošću, roditelje samce, fizički i seksualno zlostavljanu djecu, pojedince odrasle u problematičnim obiteljima, mlade ljude bez radnog iskustva i bez kvalifikacija, djecu-radnike, žene, strance, izbjeglice, migrante, rasne, etničke i religijske manjine, pojedince lišene građanskih prava i socijalne pomoći, osobe koje trebaju, ali ne mogu dobiti socijalnu pomoć, stanovnike zapuštenih i "ozloglašanih" četvrti, osobe s razinom potrošnje ispod opstanka (gladni, beskućnici, četvrti svijet), pojedince čija je potrošnja, dokolica (i druga praksa) stigmatizirana kao devijantna, silazno mobilne, socijalno izolirane bez prijatelja ili obitelji.

Paradigmatski pristup socijalnoj isključenosti

Zanimljiv je i ambiciozan pokušaj Hilary Silver da koncept socijalne isključenosti podigne na paradigmatiku razinu (polazeći od Kuhnova pojma paradigme kao skupa uvjerenja, tehnika i vrijednosti koje dijele članovi neke znanstvene zajednice). H. Silver plazi

od toga da se brojna značenja pojma socijalne isključenosti mogu analizirati kroz tri suprotstavljene društveno-znanstvene paradigme i političke ideologije. Te tri paradigmatičke koncepcije isključenosti autorica naziva: solidarnost, specijalizacija i monopol. Svaka od tih triju paradigmi nalazi drugačije uzroke isključenosti i zasnovana je na različitim političkim filozofijama: republikanizmu, liberalizmu i socijalnoj demokraciji. Svaka paradigma nastoji ponuditi objašnjenje višestrukih dimenzija socijalne isključenosti (ekonomskih, političkih, kulturnih) i tako objediniti različite teorije siromaštva, nezaposlenosti, rasno-etničke nejednakosti i građanskih prava.

Tri paradigme socijalne isključenosti

	Solidarnost	Specijalizacija	Monopol
Koncept integracije	Grupna solidarnost/kulturne granice	Specijalizacija/odvojene sfere/meduovisnost	Monopol/socijalna zatvorenost
Izvor integracije	Moralna integracija	Razmjena	Gradanska prava
Ideologija	Republikanizam	Liberalizam	Socijalna demokracija
Terminologija	Isključenost	Diskriminacija, potklasa	Novo siromaštvo, nejednakost, potklasa
Utjecajni mislioci	Rousseau Durkheim	Locke Madison utilitaristi	Marx Weber Marshall
Tipični predstavnici	De Foucauld Xiberras Schnapper Costa-Lascoux Douglas Mead	Stoleru Lenoir Shklar Allport Čikaška škola Murray	Room Silverman Townsend Balibar Gobelot Bourdieu
Model nove političke ekonomije	Fleksibilna proizvodnja	Kvalifikacije Destimulacija na rad Mreže Društveni kapital	Segmentacija tržišta rada

Izvor: Silver, 1994:540.

Paradigma solidarnosti, koja je dominantna u Francuskoj, smatra da se isključenost javlja onda kad dolazi do pucanja socijalne veze (zване solidarnost) između pojedinca i društva. Isključenost se ne promatra samo kao ekonomsko-politički fenomen, nego kao nedostatak solidarnosti i rascjep u socijalnoj

strukturi. Solidarnost podrazumijeva "društvene" odnose, nasuprot političkim ili tržišnim odnosima. U skladu s dirkemovskom sociologijom, društveni poredak se prije shvaća kao vanjski, moralni i normativni nego kao poredak utemeljen u grupnim, individualnim i klasnim interesima. U tom smislu moralni aspekt društvene solidarnosti odbacuje liberalni individualizam i političko predstavništvo kao dostatne osnove za definiranje socijalne integracije. Potrebna je kolektivna svijest, koja će povezivati pojedinca s društvom. Ova paradigma naglašava načine na koje moralne i kulturne granice među grupama stvaraju dualističke kategorije, koje dovode do toga da se siromašni, nezaposleni i pripadnici etničkih manjina definiraju kao "devijantni autsajderi". Suprotnost isključenosti je uključivanje ili integracija, pod kojom je Durkheim razumijevao asimilaciju u dominantnu kulturu. Danas se pojam integracije koristi u postmodernističkom smislu: manjinska se kultura prilagođava dominantnoj, ali i obratno. Paradigma solidarnosti ponajprije je proizašla iz sociologije, antropologije i općenito kulturalnih studija.

Paradigma specijalizacije, navlastita angloameričkom liberalizmu, promatra isključenost kao rezultat socijalne diferencijacije, podjele rada i odvajanja društvenih sfera. Liberalna ideologija shvaća društveni poredak kao mrežu dobrovoljnih razmjena među samostalnim pojedincima koji imaju svoje interese i motive. Isključenost je, u skladu s time, individualna po svojoj prirodi, makar uzroci isključenosti nisu samo u individualnim preferencijama, nego i u strukturama koje stvara individualna suradnja i natjecanje. Prema tome, isključenost nastaje uslijed neodgovarajuće razdvojenosti društvenih sfera, iz primjene neadekvatnih pravila na danu sferu ili uslijed zapreka slobodnoj razmjeni među sferama. Zbog postojanja odvojenih socijalnih sfera isključenost ima višestruke dimenzije. Isti pojedinac ne mora biti isključen u svakoj sferi. Kada grupne granice priječe pojedincu sudjelovanje u socijalnim razmjenama, isključenost poprima oblik "diskriminacije". Specijalizacija može biti funkcionalna sve dotle dok isključeni pojedinci imaju pravo prelaženja granica među društvenim sferama.

Treća je paradigma utjecajna među europskom ljevicom. Ona promatra isključenost kao posljedicu formiranja grupnih monopola. Oslanjajući se uglavnom na Webera i Marxa, ova

paradigma gleda društveni poredak kao prisilan i nametnut kroz hijerarhijske odnose moći. Isključenost proizlazi iz uzajamnog djelovanja klasa, statusa i političke moći. Socijalno zatvaranje nastaje onda kad institucionalne i kulturne razlike ne samo da pojedince drže izvan određenih granica protiv njihove volje nego i kad služe održanju nejednakosti. Oni koji su unutar određenih granica uživaju monopol nad vrijednim resursima, dok su isključeni ne samo izvan granica nego su i predmet dominacije. Ova paradigma stavlja naglasak na preklapanje grupnih razlika s nejednakošću. Borba protiv isključenosti moguća je kroz širenje jednakih prava sudjelovanja u zajednici i na "autsajdere".

Kako je svaka paradigma usmjerena na više od jedne dimenzije isključenosti, isključenost zahtijeva interdisciplinarni pristup ekonomije, sociologije, antropologije i političkih znanosti. Empirijske studije socijalne isključenosti u pravilu se naslanjaju na više paradigmi, makar mogu davati prednost nekoj od njih.

Socijalno uključivanje i integracija

Teško je govoriti o socijalnoj isključenosti, a da se istodobno ne uzima u obzir i suprotni pojam socijalnog uključivanja. Uključivanje se u pravilu definira u odnosu prema socijalnoj isključenosti.

Prve konceptualizacije socijalnog uključivanja također se javljaju u Francuskoj. Serije mjera koje se odnose na uključivanje u Francuskoj započinj u sedamdesetih godina. Tako je 1972. ustanovljena *potpora za uključivanje* (allocation d'insertion), namijenjena boljoj mobilnosti mladih radnika. Osim toga, zakonom iz 1975. nastojalo se pospješiti uključivanje ili ponovno profesionalno uključivanje hendikepiranih osoba. Među različitim programima uključivanja značajan je i pokušaj osnivanja poduzeća koja su imala cilj pomoći isključenima da se ponovo vrate u društvo kroz rad (entreprises d'insertion), polazeći evidentno od radne grupe kao zajednice koja ima i ekonomske i socijalne funkcije. No, termin se uključivanja češće i u jasnijem obliku koristi od početka osamdesetih godina. Svakako je najatraktivnija mjera, u tom desetljeću, bila uvođenje *minimalnog prihoda za socijalno uključivanje* (revenu minimum d'insertion - RMI). U tri godine, od uvođenja te mjere u 1988. godini, minimalni prihod za socijalno uključivanje je dobilo preko dva milijuna ljudi.

RMI se smatrao jednim od glavnih čimbenika u borbi protiv siromaštva. Isto tako, od 1988. godine, gotovo sve predsjedničke kampanje i izborni programi ljevice i desnice sadržavali su prijedloge minimalnog prihoda radi promicanja koncepta uključivanja.

Za S. Paugama uključivanje je "oblik regulacije socijalnih veza i odgovor uočenom ugrožavanju socijalne kohezije" (prema Silver, 1994:534). P. Maclouf, s druge strane, nastoji razgraničiti uključivanje od integracije. "U uobičajenom smislu, uključivanje se sastoji u integraciji individue ili grupe u širu socijalnu sredinu. Ono se razlikuje od integracije, procesa putem kojeg individua ili grupa urasta u novi kolektivitet radi eventualnog stvaranja nove cjeline" (Maclouf, 1991:2). Bitno je istaknuti da pojam uključivanja pokriva različite sektore socijalne politike: od politike zapošljavanja, profesionalne izobrazbe, socijalnog stanovanja, pa do urbanizma i imigracije.

Šire i učestalije korištenje termina uključivanje bilo je povezano s nekoliko serija društvenih promjena. Prvo, to su promjene u sferi socijalizacije i u strukturama zapošljavanja. Značajne promjene u obiteljskim strukturama, obrazovnom sustavu, ponašanju pojedinaca i poduzeća prouzročile su narušavanje one ravnoteže koja je bila svojstvena tradicionalnim organizacijama. Jedan broj autora govori o pojavi novog tipa nezaposlenosti, koji postoji usporedo s klasičnom i kejnzijanskom nezaposlenošću. Za D. Schnappera (prema Maclouf, 1991:9) posjedovanje zaposlenja sve je manje izvor dohotka, a sve više znak statusa.

S druge strane, politika uključivanja povezana je i s transformacijom socijalne države, u smislu prelaska od *monokratskog* modela socijalne države (u kojem je jedini pravi akter država) prema *poliarhijskom* modelu (zasnovanom na konceptu "partnerstva"), koji podrazumijeva različite aktere: lokalne predstavnike, predstavnike institucija, poduzeća ili drugih asocijacija koje su umiješane u ekonomsku i socijalnu domenu. Isto tako se događa opća transformacija državne aktivnosti u pravcu de-hijerarhizacije odnosa centra i periferije (decentralizacija) i autonomije institucionalnih aktera.

Na kraju, politika uključivanja povezana je i s promjenom dosadašnjih koncepcija i vrijednosti. Termin uključivanja i njemu suprotstavljeni termin isključenosti postali su središnji pojmovi socijalne politike. K tome, pro-

blematika uključivanja izgleda da potiskuje i zamjenjuje problematiku nejednakosti (koja je bila dominantna u šezdesetim i sedamdesetim godinama).

Zaključna razmatranja

Usprikoš iznesenim pokušajima da se koncept socijalne isključenosti učini jasnijim na teorijskoj i empirijskoj razini, ostao je niz otvorenih pitanja i dilema. Zbog kompleksnosti fenomena socijalne isključenosti prvo se postavlja pitanje mogućnosti komparativnog pristupa. Je li koncept socijalne isključenosti primjenljiv na sva društva, odnosno je li moguć njegov "izvoz" i na zemlje trećeg svijeta? (Čak je upitna i istovjetna primjenljivost tog koncepta na sve industrijalizirane zemlje, ako se prihvati stav da je socijalna isključenost vrlo usko povezana s državom blagostanja. U tom smislu mnogi ističu da zapadnoeuropske zemlje ne bi trebale slijediti SAD, koje imaju vrlo slabu ili nikakvu zaštitu od socijalne isključenosti.) Je li uopće opravdano govoriti o socijalnoj isključenosti tamo gdje država blagostanja stvarno ne postoji? Ima li smisla govoriti o socijalnoj isključenosti kod onih pojedinaca koji nisu nikada ni bili socijalno integrirani?

Na globalnoj razini, zemlje trećeg svijeta također su prisiljene razvijati instrumentarij za razumijevanje isključenosti, poglavito unutar konteksta procesa *vesternizacije* ili *modernizacije*. Međutim, usprkos postojanju zajedničkih procesa u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, razumijevanje društvene stvarnosti ovih drugih zemalja zahtijeva izvjesno redefiniranje koncepta isključenosti i njegovo dopunjavanje nekim drugim konceptima (siromaštva, marginalizacije i sl.). S druge strane, širem korištenju termina socijalne isključenosti pridonosi i činjenica da isključenost nije samo dinamički proces nego i stanje. Isključenost može imati strukturne karakteristike. Sama izolacija isključenih može biti uzrok njihove kolektivne nemoći da zahtijevaju vlastito uključivanje.

Na kraju, kakve reperkusije ima termin socijalne isključenosti u razvijenim zemljama sa stajališta socijalne politike? Oslikava li taj termin najbolje novonastalu socijalnu situaciju suvremenog društva ili je samo eufemizam za "stigmatizirane, izolirane i žrtvovane grupe"?

Najveći broj autora iz razvijenih zemalja slaže se da su osnovni principi socijalne politike iz poslijeratnog razdoblja dovedeni u pi-

tanje. Prije svega, radi se o osporavanju principa univerzalizma, zbog zahtjeva za individualiziranim i diferenciranim uslugama. Osim toga, cilj socijalne politike nije više samo održanje prihoda, odnosno da svi građani moraju raspolagati nekim zajamčenim izvorima, već "da pomogne ljudima naći njihovo mjesto u društvu" (Livre vert..., 1993:21). Kriza socijalne politike i pojava novih socijalnih problema iziskuju ponovno promišljanje koncepta solidarnosti i građanskih prava. Ako je uspostavljanje države blagostanja bilo zasnovano na određenom političkom kompromisu, onda bi reforma dosadašnje socijalne politike, po nekima, također zahtijevala politički konsenzus. H. Silver smatra da koncept isključenosti, makar imao mnoštvo konotacija, može poslužiti stvaranju široko zasnovanog saveza, koji bi djelovao u pravcu nove socijalne politike. U prilog potrebe za stvaranjem novog političkog konsenzusa autorica ističe i činjenicu da se nekada tihi korisnici socijalne pomoći danas politički organiziraju, stvaraju lobističke grupe i vrše pritisak na lokalne vlasti. Pojam socijalne isključenosti je prikladan i stoga što, preko svojih višestrukih dimenzija, dodiruje pojedince na svim razinama društvene hijerarhije, pružajući tako šanse za pojavu širokog međuklasnog saveza za borbu protiv isključenosti. Osim toga, moglo bi se reći da strah od isključenosti zahvaća sve veći broj pojedinaca i društvenih slojeva. Tako je jedna francuska anketa iz prosinca 1994. godine došla do rezultata da 55% odraslih i 69% mladih Francuza (od 18 do 24 godine) strahuje da će postati isključeni, dok je 3/4 zabrinuto da će to zadesiti nekog tko im je blizak (Silver, 1994: 571). Taj strah od isključenosti nije ograničen samo na Francusku. U velikom broju anketa u najrazvijenijim zemljama skoro većina ispitanika iskazuje strah od socijalne isključenosti, u smislu gubitka socijalnog statusa. No, taj strah od isključenosti nije dovoljan da bi se prevladale druge socijalne razlike.

S druge strane, makar ideja isključenosti može biti korisna u kontekstu reforme postojeće socijalne politike, ona može poslužiti i odvratanju pažnje od općeg porasta nejednakosti, nezaposlenosti i obiteljske nestabilnosti, koji pogađa sve socijalne slojeve. Isto tako, isključenost se može koristiti u znatno suženom značenju, tj. može se odnositi samo na pojedince koji su višestruko deprivilegirani. Osim toga, borba protiv isključenosti može olakšati preusmjeravanje novca prema ma-

njim socijalnim kategorijama (beskućnicima, onima s dugotrajnom nezaposlenošću) i tako donekle ugroziti opće programe socijalne zaštite, koji su tradicionalno štitali radničku i srednju klasu. Stoga bismo se mogli složiti s H. Silver koja kaže da "baš kao što ideja isključenosti ima mnogo značenja, isto tako mo-

že poslužiti u različite političke svrhe" (Silver, 1994:572).

Izvjesno je da sadašnje ili buduće socijalne politike mnogih zemalja neće moći zaobići koncept socijalne isključenosti, ma kakav odnos imale prema njemu.

LITERATURA:

1. Silver, H. (1994), Social exclusion and social solidarity: three paradigms. *International Labour Review*, 133, 5-6, pp. 531-578
2. Yopez del Castillo, I. (1994), A comparative approach to social exclusion: lessons from France and Belgium. *International Labour Review*, 133, 5-6, pp. 613-633
3. Maclouf, P. (1991), *L'insertion, un nouveau concept operatoire des politiques sociales?* The Welfare State: Transition for Central Planning to Market Approaches, Budapest, June 3-6
4. Lenoir, R. (1976), *Les exclus: Un Francais sur dix*. Paris, Seuil, 3e edition
5. --- (1993), *Livre vert sur la politique sociale européenne*. Bruxelles, Luxembourg, Commission des Communautés européennes
6. Abrahamson, P. (1994), Integrating the excluded: policies against poverty and exclusion in Denmark, u: Rasmussen, H.C., Pijl, M.A. (ur.), *Some reflections on social development in Europe: a contribution to the UN social summit*, ICSW
7. Puljiz, V.; Bežovan, G. (1994), Socijalni problemi u Europi: siromaštvo, nezaposlenost i isključenost. *Revija za socijalnu politiku*, 1, 4, 383-392
8. --- (1995), *Izveštje Svjetskog samita o društvenom razvitku*. Kopenhagen, 6-12. ožujka. (preliminarni dokument)

Summary

THE CONCEPT OF SOCIAL EXCLUSION

Zoran Šućur

The term "social exclusion" has been in use since the 60's. It was first used in French speaking territories. However, the discussions on the "social exclusion" relatively quickly spread to other European countries (primarily the ones in the European union). The term "social exclusion" has nowadays become a component part of the vocabulary of many scientists and politicians and it has played an important role in the social policy of the developed European countries.

The reasons for the "social exclusion" are a result of long-term unemployment, the influence of industrial changes on unskilled labour, the development of family structures, the break-up of the traditional solidarity forms, the crisis of the traditional institutions of representation, the hidden immigration and growth of individualism.

The author points to the problems connected with the defining of "social exclusion" (its multi-dimensionality, vagueness of the auxiliary terms, different levels of approach). Also, the paper presents an attempt to analyze the different meanings of exclusion through three different opposing paradigms: solidarity, specialization and monopoly.

The paper also deals with the notion and measures of "social exclusion" that in some countries have been undertaken for the sake of integration the 'excluded'.

Finally, the paper offers some possibilities of the application of the "social exclusion" concept to the countries with different levels of economic and social development and points to its advantages and disadvantages within the social policy of the developed countries.